

Byvandring i Store Magleby

Udarbejdet af Historisk Arkiv Dragør

0 - Introduktion

Ved startpunkt på Nordgård

Store Maglebys placering er ikke tilfældig. Som de andre landsbyer på Amager ligger byen på grænsen mellem det frodige og frugtbare land, som dækker øens midte, og de lavtliggende enge, der før i tiden omkransede øen.

Hvornår Store Magleby er blevet landsby, ved vi ikke præcist. Men den har sikkert haft sine forgængere i nogle af de landsbyer, der lå på det sydlige Amager i jernalderen.

Navnet Store Magleby er lidt underligt. *Magle* er et gammelt dansk ord, der betyder stor, så byens navn betyder faktisk Store-store by.

Navnet skal ses som modsætning til landsbyen Maglebylille, der lå mellem Store Magleby og Kastrup. Den var den "lille store-by" og er sikkert opstået, fordi nogle bønder herfra er flyttet ud og grundlagt deres egen by.

I dag er Maglebylille helt forsvundet, fordi lufthavnen er udvidet hen over de marker, hvor den lå.

Den "store" by, har sikkert fået sit navn, fordi den var Amagers største. I 1300-tallet er den omtrent dobbelt så stor som de andre af landsbyer på øen.

Men engang var Store Magleby faktisk én af Danmarks største landsbyer. I 1600-tallet har byen omkring 100 gårde.

Byens størrelse skyldes sikkert, at her var nogle andre regler for arv, end i resten af landet. De fleste andre steder fæstede (lejede) bønderne en gård, men i Store Magleby gik den videre i arv fra generation til generation.

Der måtte altså hele tiden findes plads til børnene, og på mange af disse gårde har der boet både to og tre generationer.

De særlige arveregler skyldes, at Store Magleby i begyndelsen af 1500-tallet blev befolket af en gruppe hollandske bønder, der fik kongens tilladelse til at slå sig ned her.

I begyndelsen af 1600-tallet havde mange af Store Maglebys bønder skibe liggende i Dragør havn. De blev først og fremmest brugt, når der skulle udskibes heste, korn, grøntsager og ål, men når de var på farten tog de andre produkter med hjem. Det kunne f.eks. være byggematerialer, brændsel eller øl.

Ét af skibene hed "Amagerbonden", og det sejlede til provinshavne med amagerens produkter. En anden forbindelse til søfarten skabtes af de unge mænd i Store Magleby, som ikke stod til at arve en gård. De giftede sig ofte med piger fra Dragør og blev sømænd.

1 – Den tæt bebyggede landsby

Ud for den gamle museumsgård

Fordi Store Magleby var så stor, og havde så mange indbyggere, måtte gårdene ligge tæt op ad hinanden.

På gamle kort over Store Magleby ser man en lang række gårde, der næste en bygget sammen med hinanden. Der er så mange gårde, at de endda nogle steder ligger i to rækker udenpå hinanden. Det gjorde de på østsiden af Hovedgaden, og er grunden til at gården overfor museumsgården hedder "Dobbeltgård".

Mellem bygningerne var der smalle passager, som var lukket med brædder ud mod vejen. "Lortegangen", som denne passage kaldtes, blev benyttet som WC af tjenestefolkene.

Bag ved gårdrækken lå bøndernes private haver omgivet af stendiger. Her dyrkede man grøntsager til familiens eget forbrug. Udenfor lå de marker, hvor der blev dyrket korn og andre afgrøder. Længst væk fra landsbyen strakte omfattende græsarealer sig, først og fremmest på det sydvestlige Amager, hvor kreaturerne græssede.

Når gårdene lå så tæt, kom der ikke meget lys ind i stuerne, når naboens stråtag stødte lige op til ens vinduer.

Gårdene i Store Magleby har sjældent vinduer ud mod gaden. Man skal mange steder ind på gårdspladsen, for at få øje på stuehuset.

Til gengæld var det gårdens mødding, der lå ud til vejen. Her lå også typisk et svinehus for man holdt gerne et par svin til eget forbrug - og derfor kunne de være i et lille hus for sig selv.

I stuehuset var der flere rum, og det fineste – storstuen – blev kun brug ved højtiderne og ved større sammenkomster, f.eks. til fester eller begravelser. Mange gårde havde under storstuen en kælder, hvor der blev opbevaret grøntsager. Under den mindre stue var der også et rum, der blev brugt til mælk og saltekar. Derfor kaldte man også stuerne for "op på den store kælder" og "op på den lille kælder"

Museumsgården er én af de ældste gårde i Store Magleby, og en af de få, der ikke blev ramt af bybrandene i 1800-tallet og derfor én af landsbyens ældste bygninger.

Gården blev købt i 1921 af foreningen *Øen Amagers Historiske Samlinger*, og blev grundlaget for Amagermuseet. Dirch Jansen, gårdejer på "Hollandsminde", samlede det meste af sit liv på ting fra byen, og indrettede sit eget museum derhjemme. Denne samling blev i 1922 grundstammen i Amagermuseet.

2 - Amager Landevej

Ved sprøjtehuset

Hovedgaden gennem Store Magleby var oprindeligt en del af Amagers hovedvej, *Amager Landevej*, som blev anlagt i 1780'erne. Derfor var gaden gennem Store Magleby tidligere brolagt – hvad der var usædvanligt for landsbyer.

Vejen udgik fra Christianshavn og fulgte en lige linje ned over øen - det forløb, som vi i dag kender som Amagerbrogade og Amager Landevej.

Ved Store Magleby kirke slog vejen et sving og fortsatte direkte til Kongevejen i Dragør.

Som kronen på værket blev der rejst tre milepæle på strækningen. Milepælene eksisterer stadig, men stenen nord for Store Magleby står nu ved Englandsvej vest for landsbyen. En anden står midt på Kongevejen i Dragør.

Ved lufthavnens udvidelse i slutningen af 1950'erne, blev Amager Landvej skåret over af startbanerne, og det blev nødvendigt at føre trafikken ad den nye Englandsvej uden om byen og senere i en tunnel under startbanerne. Lufthavnsudvidelsen var nødvendig, fordi de nye jetfly krævede længere startbaner. I folkemunde fik Englandsvej derfor navnet "Jetvejen".

Forlængelsen af startbanerne betød også, at togdriften med Amagerbanen fra København til Store Magleby blev indstillet. Det sidste tog hertil kørte i 1957.

På Hovedgaden foregår stadig den traditionelle fastelavnsridning, hvor man slår katten af tønden til hest. Det er en tradition, der går langt tilbage og i dag stadig forholdsvis mænd.

Tidligere var tøndens en mælketønde, som blev hængt op mellem to pæle. Indeni var der en levende kat. Den rytter, der fik katten fri blev kattedronning (eller tøndekonge) og fik ikke bare et kys af byens ældste, ugifte pige, men slap også for at betale skat det næste år.

I midten af landsbyen lå der tidligere et stort, åbent areal som man på byens særlige nederlandske sprog kaldte *te groente* – altså grøningen.

Her lå gadekæret, mens også byens to smedjer samt nogle mindre huse. På grøningen kunne kreaturerne samles om natten.

Dammen kaldtes også for "vælen", der er det nederlandske ord for dam. I dag er det et yndet fotomotiv, og dammen har været brugt til filmoptagelser. Den medvirker f.eks. i TV-serien "Matador".

Landsbyens gadekær var oprindeligt branddam og vandingssted for kreaturerne.

Landsbyens sprøjtehus ligger stadig ved siden af den store, røde bygning nord for gadekæret. Flere steder i byen hænger der endnu brandstiger udenpå husene. (Evt. lukke døren op og kigge ind)

3 – Store Magleby Kirke

Ved indgangen til kirken

Amager er en ganske flad ø og Store Maglebys kirke er bygget ved øens højeste punkt – så den ligger ca. otte meter over havet.

Som mange andre danske landsbyer fik Store Magleby en kirke i middelalderen, men vi kender ikke noget til, hvordan den så ud.

Den kirke, der ligger her i dag, har formentlig fået sit udseende i 1700-tallet. Den er stor – hvilket afspejler den talrige befolkning i byen – men også, at kirken indtil 1885 samtidig var sognekirke for Dragør. Dragør'erne måtte tage turen på ca. to kilometer til Store Magleby for at komme i kirke. De skulle oveni købet betale for at leje en bænk og sidde bagest.

Kirken har en vis lighed med kirker i Nederlandene. Det skyldes sikkert, at der i Store Magleby i flere hundrede år var en nederlandsk koloni.

I 1520'erne gav kong Christian den 2. en gruppe bønder fra "Holland" lov til at slå sig ned på Amager. De fik ret til at dyrke jorden, og frihed til at leve omtrent som i det land de kom fra.

Man kender ikke den præcise årsag til, at der kom indvandrere til Amager. Men meget tyder på, at Christian den 2. har haft en interesse i indvandringen, enten fordi han havde familieforbindelser i nederlandene, eller fordi han ønskede at udnytte de nederlandske bønders ekspertise i grøntsagsdyrkning til hovedstadens fødevareforsyning.

Hollænderne fik en række særlige rettigheder, som f.eks. fortsat af tale deres eget sprog. Som man kan se på mindestenen ved kirkens vestlige ende, talte én af præsterne hollandsk eller plattysk under gudstjenesterne helt frem til 1811. Mange i Store Magleby kunne stadig forstå sproget, men kirkegængerne fra Dragør kunne ikke. Fra 1735 havde man dog også en dansk præst ved kirken

Hollænderne fik også lov at bevare deres måde at styre landsbyen på og havde deres egne retsregler. De valgte en *scout*, som var byens borgmester og politimester. Han styrede de byen og dømte i retssager sammen med syv af byens mænd – de såkaldte *scheppens* – som udgjorde en slags byret.

Først i 1857 blev der dannet et byforstanderskab, så mens man i resten af Danmark tog det første skridt mod demokratiet med folkevalgte sogneforstanderskaber i 1841, varede det altså lidt over 15 år, inden demokratiet nåede til Store Magleby. Til gengæld kan man på en måde sige, at schoutstyret, hvor byens formand blev valgt af bønderne, var et meget tidligt eksempel på lokalt folkestyre.

De særlige hollandske navne levede videre fra generation til generation, og eksisterer stadig blandt den lokale befolkning. Man kan se dem en del steder på kirkegårdens gravsten.

I dag er der – udover kirken – ikke mange synlige spor af den nederlandske kultur i Store Magleby.

På grund af det særlige privilegium, som Store Magleby-bønder havde fået af kongen, var de meget selvbevidste og kaldte sig gerne for "Kongens amagere". De optrådte på slottet i København med dans og leg og med tøndeslagningen.

Til gengæld besøgte kongerne gennem tiden gerne Store Magleby – f.eks. for at overvære fastelavnsridningen eller gå på jagt. Den lille skov, Kongelunden, der ligger på Amagers sydvestlige hjørne, var før i tiden forbeholdt kongejagter.

I præstegården bagved kirken lå tidligere i en sidefløj en *kongestue* – altså et rum, hvor kongen kunne modtages, når han var på besøg i byen.

Over indgangen til præstegården hænger stadig en sandstenstavle med Frederik den 3.'s og dronning Sofie Amalies navnetræk.

4 – Skole og fattighus

På hjørnet af Smedebakken ud for Nordre Kinkelgade 19

Store Magleby var gennem tiden domineret af de rige bønder, der tjente godt på handelen med grøntsager i København. Men der var også folk i byen, der ikke selv kunne tjene til dagen og vejen.

Tidligere var det i høj grad op til familien at forsørge de syge og gamle, der ikke kunne klare sig selv. Ældre mennesker boede "på aftægt", dvs. at de fik lov at bo hos børnene, mod f.eks. at passe haven eller dyrene.

Omsorgen for fattige og andre, der ikke kunne klare sig selv, og som ikke havde familie, var dog hele byens ansvar.

De fattige gik "på omgang", dvs. de på skift spiste og boede en dag hos hver af byens beboere. I reglementet for fattigvæsenet stod der, at de skulle have det samme at spise som tjenestefolkene.

I begyndelsen af 1800-tallet fik Store Magleby et fattigvæsen, der opkrævede skat, som gik til fattigkassen.

I 1844 blev der bygget et fattighus, i Nordre Kinkelgade 44-48, som er den lange, stråttækte bygning overfor Skolegade. Her var der fra starten plads til 12 voksne og 2 børn.

Gaden overfor hedder Skolegade, for her lå én af landsbyens skoler, hvor børnene gik de første fire år. Derefter kom man i skolen ved siden af kirken de sidste fire år. Den næste gade hedder Smedebakken efter landsbysmedjen, der lå i den gule bygning.

Endelig ligger ved gadekrydset én af byens gamle købmandsbutikker. Handelen i byen var dog præget af, at mange kom til København et par gange om ugen når de skulle på torvet med varer, og kunne tage indkøb med hjem.

Købmand Frederik Madsen Petersen etablerede sig på en en tid, da torvehandlen ikke længere spillede helt så stor en rolle. Han var tjenestekarl og sagde en dag til sin husbond, at han godt kunne tænke sig at blive købmand. Han lånte penge og købte butikken.

Butikken havde et bredt udvalg – særligt isenkram og mammelukker. Den lukkede i 1970'erne.

5 – Bybrandene

I Nordre Kinkelgade ud for gadekæret

Gaden hedder *Kinkelgade* og navnet er et levn fra den hollandske tid i Store Magleby. "Kinkel" er på nederlandsk betegnelse for noget der snor sig, og det gør gaden i modsætning til den snorlige Hovedgade på den anden side af gadekæret.

Kæret kaldtes i øvrigt tidligere for "vælen", der også er et nederlandsk ord for en dam.

To gange i begyndelsen af 1800-tallet blev Store Magleby ramt af omfattende brande.

I 1809 opstod der en brand i degnens hus ved siden af kirken, og da det blæste kraftigt fra øst, kunne ilden hurtigt brede sig til præstegården og videre til næsten alle gårde i den vestlige del af byen.

Først ved Dirch Corneliusen's gård stoppede ilden "ved Guds bistand og sprøjternes hjælp", som det hed i et avisreferat. På tre timer nedbrændte 30 gårde og 16 huse. Mange fra byen var heldigvis på torvet i København med grøntsager, men alligevel omkom 12 mennesker – foruden en del af dyrene.

En del af byens koner, der var hjemme, blev så rædselsslagne, at de flygtede ud af byen og gemte sig i grøntkålsmarkerne. Byens eget brandvæsen kunne ikke stille meget op, og selv om der blev sendt bud efter hjælp i København, kom den for sent. En kone kravlede op på kirkens tag, hvor hun lagde våde sække for at forhindre de brændende stumper af stråtagene, der fløj gennem luften, i at sætte ild til kirken.

Kun 12 år senere blev Store Magleby igen ramt af ildebrand. Den opstod i Mindegården i Hovedgaden, hvorfra den bredte sig i byens østlige del. Branden mentes at være påsat af en skomager i byen, men han blev aldrig dømt på grund af manglende bevis. Syv gårde og fem huse blev flammernes bytte og fem mennesker omkom, heriblandt to børn.

Efter de store brande i begyndelsen af 1800-tallet, ændrede byen udseende. En del af de nedbrændte gårde blev ikke genopført i byen, men i stedet bygget op ude på byens marker, hvor deres jord var blevet samlet efter udskiftningen i 1809.

Dermed opstod "huller" i husrækken flere steder, som f.eks. overfor gadekæret, hvor man ser ud over de åbne marker. De åbne pladser er i dag sikret bevaring gennem lokalplanen for landsbyen, så man har et synligt spor af byens historie.

For hjælpe bønderne efter brandkatastrofen i 1809, skænkede en frøhandler i København hver af gårdmændene en pakke med frø, så de kunne komme i gang med dyrkningen igen.

6 – Amagerbrug og torvehandel

Amagemuseets have

I Amagemuseets have dyrkes der stadig grøntsager, som man gjorde det en gang.

På Amager har man gennem århundreder haft en særlig måde at dyrke markerne på. De hollandske kolonister indførte en form for landbrug, hvor grøntsager dyrkes direkte på jorden og tilføres rigeligt med gødning. Denne praksis kendte man ikke i Danmark i 1500-tallet, da hollænderne kom hertil, og måske er deres særlige evner som grøntsagsdyrkere netop én af årsagerne til, at de blev ”importeret” til Amager.

Med tiden udvikledes det såkaldte ”Amagerbrug”, som er en kombination af kornavl og dyrkning af frilandsgrøntsager, særligt rodfrugter og kål. Metoden er meget velegnet til dyrkning af grøntsager, der kræver en næringsrig og kalkholdig jord – og det er der på Amager.

For at gøde markerne, brugte man dels husdyrgødning, men også latrin fra de københavnske lokumsspande, som blev spredt ud på Amagers marker. Derfor har Amager fået tilnavnet ”lorteøen”.

Man havde dog også sit eget kvæg, som hver sommer kom på græs på den flade ø Saltholm i Øresund. For at sejle dem derover, anlagde Store Magleby’erne en mole ved Dragør, og den blev med tiden grundlaget for havnen i Dragør, som fik en omfattende søfart – som også Store Maglebys bønder tog del i.

I begyndelsen af 1600-tallet havde mange af Store Maglebys bønder skibe liggende i Dragør havn. De blev først og fremmest brugt, når der skulle udskibes heste, korn, grøntsager og ål, men når de var på farten, tog de andre produkter med hjem. Det kunne f.eks. være byggematerialer, brændsel eller øl.

Ét af skibene hed ”Amagerbonden”, og det sejlede til provinshavne med amagerens produkter.

En anden forbindelse til søfarten skabtes af de unge mænd i Store Magleby, som ikke stod til at arve en gård. De giftede sig ofte med piger fra Dragør og blev sømænd.

Så historien i vaudevillen ”En søndag på Amager”, hvor bondedrengen Jokum forelsker sig i sømandsdatteren Lisbeth, er nok ikke helt grebet ud af luften.

Amagerbruget krævede både mænds og kvinders arbejde. Ofte var det kvinderne, der tog på torvet i København og solgte grøntsagerne. Derfor er det ”Amagermor”, der optræder i den kendte remse om, hvordan man købte gulerødder på torvet.

Onsdag og lørdag var det torvedag i København, og tidligt om morgen kunne man se en strøm af vogne fra hele Amager, fuldt læssede med grøntsager, som skulle sælges til de altid sultne indbyggere i hovedstaden.

Handlen foregik i begyndelsen på *Amagertorv* og senere tog man andre torve i brug, f.eks. Højbro Plads og Christianshavns Torv.

I 1899 flyttedes torvehandlen ud til Israels Plads og i 1958 indviedes Københavns nye grønttorv i Valby, som betød, at amagerne nu skulle over Sjællandsbroen, når de skulle på torvet.